

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

“การแพทย์แนวพุทธ”

BUDDHIST MEDICINE

พระครูโกศลสมาธิวัตร (จำปี/บุตรเงิน)¹ และภัทชวัชร สุขเสน²

Phrakhrukosolsamativat¹ and Phatchavat Suksen²

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา¹⁻²

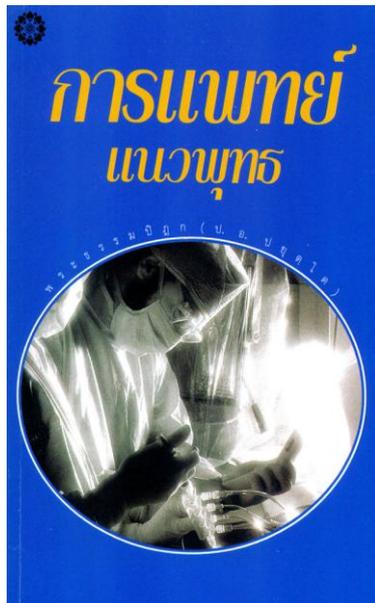
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

Doctoral Programme in Buddhist Studies¹⁻²,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

E-mail: patchavat.suk@mcu.ac.th

ได้รับบทความ: 18 กรกฎาคม 2568; แก้ไขบทความ: 23 กรกฎาคม 2568; ตอรับตีพิมพ์: 12 สิงหาคม 2568

ผู้แต่ง: สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)

สำนักพิมพ์: วัดญาณเวศกวัน

ครั้งที่พิมพ์: 11

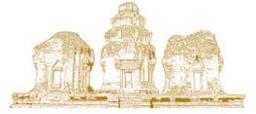
ปีที่พิมพ์: 2557

จำนวนหน้า: ความหนา 62 หน้า จำนวน 2 บท

ISBN: 974-506-697-4

บทนำ

ชื่อหนังสือ: การแพทย์แนวพุทธ แต่งโดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) พระเถรานุเถระผู้มีผลงานด้านพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการจำนวนมาก เป็นหนึ่งในนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญของไทย หนังสือมีลักษณะเชิงวิเคราะห์และสะท้อนมุมมองของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับระบบการแพทย์และสุขภาพ โดยเสนอแนวทางการแพทย์แนวพุทธซึ่งเน้นการรักษาแบบองค์รวมทั้งทางกาย จิต และสังคม เนื้อหาหลักของหนังสือเล่มนี้มาจาก ปาฐกถานำในการประชุมวิชาการ

ระดับชาติ เรื่อง “พฤติกรรมสุขภาพ” ครั้งที่ 1 ซึ่งจัดขึ้นเมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2532 ณ สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐานอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2539 (รวมอยู่ในหนังสือชุด การแพทย์ไทย: ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์) พิมพ์ครั้งที่ 11 เมื่อเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2557 (ฉบับปรับปรุง) โดย กองทุนวุฒิสรรมาเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม ISBN: 974-506-697-4 หนังสือเล่มนี้จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน เผยแพร่โดยไม่สงวนลิขสิทธิ์ เพื่อเป็นธรรมทานให้แก่ผู้สนใจ สามารถนำไปจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อได้โดยขออนุญาตจากวัดญาณเวศกวัน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

ลักษณะเนื้อหา : วิเคราะห์และวิจารณ์ปัญหาในระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน เสนอแนวคิด “การแพทย์แนวพุทธ” ที่ยึดหลักธรรมะในการดูแลชีวิต เน้นเรื่องจริยธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิต เชื่อมโยงสุขภาพกับบริบททางวัฒนธรรม สังคม และธรรมชาติ พัฒนาแนวคิดแบบ “องค์รวม” (holistic) ตามกระแสโลก กลุ่มเป้าหมายผู้อ่าน ได้แก่ นักศึกษา แพทย์ บุคลากรสาธารณสุข พระสงฆ์ นักวิชาการ และผู้สนใจประเด็นสุขภาพกับพุทธศาสนา

การเลือกหนังสือ “การแพทย์แนวพุทธ” ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) มาวิจารณ์ มีแรงบันดาลใจจากหลายปัจจัยที่สำคัญ ดังนี้ 1. ความโดดเด่นของเนื้อหาเชิงบูรณาการ 2. ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสุขภาพ 3. ตอบโจทย์ต่อปัญหาสุขภาพร่วมสมัย 4. ผู้แต่งเป็นนักปราชญ์พระพุทธศาสนาชั้นนำ และ 5. แรงจูงใจส่วนตัวจากความสนใจด้าน “สุขภาพแบบองค์รวม” (Holistic Health) การศึกษาหนังสือเล่มนี้จึงสอดคล้องกับความสนใจส่วนตัวในการค้นหาแนวทางใหม่ที่ผสมผสานระหว่าง “วิทยาศาสตร์กับธรรมะ” เพื่อนำไปใช้ทั้งในการดำเนินชีวิตและในการศึกษาวิจัยต่อไป

เหตุผลสำคัญของการเลือกหนังสือ “การแพทย์แนวพุทธ” ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) มาวิจารณ์ ได้แก่ 1. เนื้อหามีความลึกซึ้งและแหลมคมทางวิชาการ 2. สอดคล้องกับแนวโน้มด้านสุขภาพในปัจจุบัน (Holistic Health) 3. สามารถวิพากษ์เปรียบเทียบกับการแพทย์แผนใหม่ได้ชัดเจน 4. ผู้แต่งมีความน่าเชื่อถือสูง 5. เปิดมุมมองใหม่ให้การแพทย์และจริยธรรมสุขภาพ หนังสือเล่มนี้ไม่ได้เพียงแค่เสนอแนวคิดทางพระพุทธศาสนา แต่ยังเสนอ “กรอบคิดใหม่” ที่เป็นประโยชน์ต่อวงการแพทย์ โดยเน้นให้แพทย์และผู้ดูแลสุขภาพตระหนักถึงมิติของ “ชีวิตทั้งระบบ” มากกว่าการรักษาเฉพาะโรค จึงมีศักยภาพในการสร้างแรงบันดาลใจและพัฒนาแนวปฏิบัติทางสุขภาพที่ยั่งยืน

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ชื่อเดิม คือ ประยุทธ์ นามสกุล อารยางกูร ฉายา ปยุตโต สมณศักดิ์: สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ชาตะเมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2481 มีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรีอุปสมบทเมื่อ พ.ศ. 2502 ณ วัดปากน้ำภาษีเจริญ ด้านการศึกษา จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนสุพรรณภูมิ จบเปรียญธรรม 9 ประโยค ขณะมีอายุเพียง 20 ปี เป็นพระภิกษุผู้มีความสามารถทางภาษาอังกฤษดีเยี่ยม ได้รับทุนศึกษาต่อที่อังกฤษในระยะหนึ่ง มีความเชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา ปรัชญา การศึกษา และจริยศาสตร์ ผลงานสำคัญ ได้แก่ หนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ได้รับรางวัลซีไรต์ พ.ศ. 2530) หนังสือ พุทธธรรม (ได้รับยกย่องว่าเป็นผลงานวิชาการชั้นครูของโลกพระพุทธศาสนา) หนังสือ การแพทย์แนวพุทธ, พุทธศาสนาและโลกยุคใหม่, เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ มีผลงานวิชาการมากกว่า 100 เล่ม ครอบคลุมทั้งด้านพระพุทธศาสนา การศึกษา สังคม และจริยธรรม เคยดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง

ลงกรณราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2532–2534) ได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็น “บุคคลสำคัญของโลก” ด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในวาระ 100 ปี ชาตกาล สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ในปี พ.ศ. 2565) ได้รับรางวัล “นักวิทยาศาสตร์ดีเด่นทางพระพุทธศาสนา” หลายสถาบัน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ถือเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนาไทยผู้มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดธรรมะด้วยภาษาที่ร่วมสมัย เข้าใจง่าย และสามารถเชื่อมโยงกับโลกยุคใหม่ได้อย่างลึกซึ้ง

เนื้อหา

บทที่ 1: การแพทย์เป็นอย่างไร?

บทที่ 1 ของหนังสือเรื่อง “การแพทย์แนวพุทธ” โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต) นี้ มีชื่อว่า “หลักการเก่าและแนวโน้มใหม่ที่นำพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การแพทย์” ซึ่งเป็นบทนำที่วางกรอบแนวคิดสำคัญของทั้งเล่ม โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) การตั้งคำถามเชิงกระบวนทัศน์ ผู้เขียนเปิดบทด้วยคำถามว่า “พระพุทธศาสนาเกี่ยวอะไรกับการแพทย์?” ซึ่งชี้ให้เห็นว่า หากมองการแพทย์เพียงเป็นการรักษาโรคด้วยยาและเวชกรรม พระภิกษุย่อมไม่เกี่ยวข้อง เพราะพระวินัยห้ามประกอบอาชีพแพทย์ แต่หากมองการแพทย์ว่าเป็นการ “ปฏิบัติต่อชีวิตให้เป็นผลดี” ก็ย่อมเกี่ยวข้องกับธรรมะโดยตรง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 1)

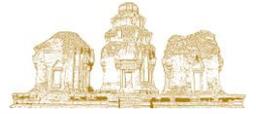
2) การแพทย์ในฐานะ “ธรรม” การแพทย์เกี่ยวข้องกับ “ธรรม” ใน 2 มิติ คือ มิติที่ 1 สัจธรรม กล่าวคือ หลักการของวิชาการแพทย์ต้องสอดคล้องกับความจริงตามธรรมชาติ มิติที่ 2 คือ จริยธรรม กล่าวคือ การปฏิบัติทางการแพทย์ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของชีวิตและสังคม “การแพทย์แนวพุทธ” จึงหมายถึงการแพทย์ที่ตั้งอยู่บนฐานของ สัจธรรม และ จริยธรรม ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 2-3)

3) การเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ผู้เขียนชี้ว่าโลกกำลังเปลี่ยนผ่านจากยุคอุตสาหกรรมสู่ยุคข้อมูลข่าวสาร (Information Age) แนวคิดแบบ “องค์รวม” (Holistic View) กำลังได้รับความสนใจในวงการแพทย์ เช่นคำว่า Holistic Medicine ถูกบรรจุในพจนานุกรมและสารานุกรมหลังปี 1980 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 4-5)

4) การแพทย์ในบริบทของอารยธรรม การตั้งหัวข้อ “การแพทย์แนวพุทธ” สะท้อนความพยายามของมนุษย์ในการปรับเปลี่ยน “ชีวิตทัศน์” และ “โลกทัศน์” ผู้เขียนเสนอว่า การแพทย์ไม่ควรจำกัดอยู่แค่การรักษาโรค แต่ควรเป็นการเยียวยาชีวิตทั้งระบบ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 5-6)

5) ตอน ก. เมื่อแพทย์กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญ สรุปลักษณะสำคัญได้ดังนี้

การแยกส่วนของการแพทย์ แพทย์สมัยใหม่จำกัดบทบาทจาก “ผู้รักษาคน” เหลือเพียง “ผู้รักษาร่างกาย” ต่อมาแคบลงอีกเป็น “ผู้รักษาอวัยวะ” หรือ “รักษาโรคเฉพาะจุด” ส่งผลให้เกิดการละเลย “ชีวิตทั้งระบบ” และความสัมพันธ์ระหว่างกาย-ใจ

ยุคแห่งความชำนาญเฉพาะด้าน (Specialization) แพทย์กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะโรคเฉพาะอวัยวะ เฉพาะระบบ แม้จะมีจิตแพทย์ แต่ก็แยกจากแพทย์กาย ไม่ประสานกัน ผู้เขียนวิจารณ์ว่า “ไม่ได้รักษาคน แต่รักษาโรค” หรือ “เอาแต่แก้ไข ไม่ได้รักษาคน”

ผลกระทบต่อคนไข้ คนไข้ต้องพบแพทย์หลายคนในกรณีโรคแทรกซ้อน การรักษาไม่ประสานกัน ทำให้เกิดความล่าช้าและสิ้นเปลือง คนไข้กลายเป็น “เครื่องยนต์” ที่ถูกซ่อมแยกชิ้นส่วน

ปัญหาทางวัฒนธรรม การแพทย์ไทยรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้ไม่กลมกลืนกับวิถีไทย แพทย์กลายเป็น “กลุ่มคนต่างหาก” ที่แยกจากชาวบ้าน ส่งผลให้การบริการสุขภาพโดยรวมของคนไทย “ไม่ค่อยได้ผลดีเท่าที่ควร”

ผู้เขียนเสนอว่า การแพทย์ควร “แยกเพื่อโยง” คือวิเคราะห์เพื่อเข้าใจ แล้วเชื่อมโยงกลับสู่ชีวิตทั้งระบบ ยกหลักพุทธที่ว่า “แยกแล้วต้องโยง” เพื่อให้การรักษาได้ผลจริง เสนอให้แพทย์เข้าใจชีวิต ไม่ใช่เพียงโรค (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557: 7-16)

6) ตอน ข. ชาวบ้านพึ่งตนไม่ได้ หมอก็ไม่ยอมให้พึ่ง จากหนังสือ การแพทย์แนวพุทธ โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นการวิพากษ์ระบบการแพทย์สมัยใหม่ที่ทำให้ประชาชนสูญเสียความสามารถในการดูแลสุขภาพด้วยตนเอง โดยมีสาระสำคัญดังนี้

การพึ่งพาทันทีมากเกินไป

คนไข้ถูกปลูกฝังให้คิดว่า “เจ็บไข้ต้องไปหาหมอ” โดยไม่กล้าดูแลตนเอง มีคำแนะนำว่า “ห้ามรักษาตัวเอง ต้องปรึกษาหมอ” ซึ่งอาจเป็นเจตนาดี แต่ทำให้คนขาดความรู้และความมั่นใจในการดูแลสุขภาพ การซื้อยาจากร้านขายยาโดยไม่มีความรู้ (เช่น “ไปหาหมอดี”) ยิ่งเป็นการพึ่งพาผู้อื่นอย่างผิดวิธี

การพึ่งเทคโนโลยีมากเกินไป

แพทย์เองก็พึ่งเครื่องมือมากขึ้น จนไม่สามารถวินิจฉัยด้วยตนเอง คนไข้ถูกส่งตรวจด้วยเครื่องทันที โดยไม่ใช้การสังเกตหรือซักประวัติอย่างลึกซึ้ง เทคโนโลยีมีประโยชน์ แต่ต้องใช้ “อย่างพอดี” มิฉะนั้นจะทำให้คนเสื่อมสมรรถภาพในการพึ่งตนเอง

ผลกระทบทางเศรษฐกิจ

การรักษาแบบพึ่งเทคโนโลยีทำให้สิ้นเปลืองมาก ประเทศไทยต้องนำเข้าเครื่องมือจากต่างประเทศ ทำให้เกิดภาระทางการเงิน ผู้เขียนเสนอให้พิจารณาถึง “ความพอเหมาะ” ในการใช้เทคโนโลยี เพื่อไม่ให้คนไทยสูญเสียคุณสมบัติของการมีชีวิตที่ดี

ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม

การแพทย์ตะวันตกเป็น “วัฒนธรรมธุรกิจ” ที่เน้นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ สังคมไทยมี “วัฒนธรรมน้ำใจ” ที่เน้นความเมตตาและความเคารพ แพทย์ในประเทศไทยบางคนใช้ช่องว่างนี้แสวงหาผลประโยชน์ โดยไม่ถูกตรวจสอบหรือฟ้องร้องเหมือนในตะวันตก

ข้อเสนอเชิงจริยธรรม

ผู้เขียนเสนอว่า แพทย์ควรมี “ความรับผิดชอบเชิงจริยธรรม” เพราะเป็นผู้ได้รับการคัดเลือกจากสังคม (ห้วงกะทิ) และได้รับการลงทุนสูงจากภาครัฐ เพราะ “คนที่ได้มากจากสังคม ควรให้มากแก่สังคม” การแพทย์ควรเป็นการรับใช้ชีวิต ไม่ใช่เพียงการประกอบอาชีพ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557: 17-22)

บทที่ 2 การแพทย์แนวพุทธอยู่ที่ไหน?

บทที่ 2 ของหนังสือ “การแพทย์แนวพุทธ” โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) มีชื่อว่า “การแพทย์แนวพุทธอยู่ที่ไหน ?” ครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่หน้า 34-55 ซึ่งเป็นหัวใจของแนวคิด การแพทย์แบบองค์รวม” ในมุมมองพุทธธรรม โดยสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1) การแพทย์แนวพุทธไม่ใช่แค่การรักษาโรค

ผู้เขียนเสนอว่า การแพทย์ไม่ควรจำกัดอยู่ที่การวินิจฉัยและให้ยา แต่ต้อง “เยียวยา ส่วนที่เจ็บไข้ และรักษาให้ครบทั้งคน” การแพทย์แนวพุทธจึงต้องมองชีวิตเป็นระบบที่ประกอบด้วย กาย-ใจ-สังคม-สิ่งแวดล้อม ที่สัมพันธ์กัน

2) หลักอริยสัจ 4 กับการแพทย์

ผู้เขียนเปรียบเทียบอริยสัจ 4 กับกระบวนการรักษาโรค ดังนี้ (1) ทุกข์ = โรค (2) สมุทัย = สมัยก่อนเขาใช้คำว่าโรคนิทานซึ่งก็แปลว่า เหตุของโรค หรือ สมุฏฐานของโรค นั่นเอง (3) นิโรธ = ภาวะหายจากโรค และ (4) มรรค = วิธีรักษา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 37) สอดคล้องกับแนวคิดการใช้หลักธรรมในผู้ป่วยเรื้อรังของ Buddhist Concept of Mindfulness in Context of Mental Health Care Clinical Psychology Review

3) ความเครียด: จุตร่วมของกาย-ใจ

ผู้เขียนยกคำบาลีว่า “ปัสสทโธ กาโย อสารถโธ, สมาหิตัง จิตตัง เอกคัคคัง” (กายอ่อน คลาย ไม่เครียด ใจเป็นสมาธิ รวมเป็นหนึ่งเดียว) เพื่อชี้ให้เห็นว่า “ความเครียด” เป็นจุดเชื่อมระหว่าง กายกับใจ ความเครียด (สารัตถะ) เป็นบาปกรรมที่ต้องรีบกำจัด เช่นใน สจจิตตสูตร เปรียบเหมือนไฟไหม้ศีรษะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 42)

4) โภชนงค: ธรรมะที่เยียวยาโรค

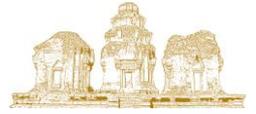
ผู้เขียนเสนอว่า “ปัสสทธิ” (ความอ่อนคลาย) เป็นองค์ธรรมในโภชนงค 7 ที่ช่วยให้ เกิดสุขภาวะยกตัวอย่างพระสูตรที่พระพุทธเจ้าสวดโภชนงคให้พระมหากัสสปะและพระมหาโมคคัล ลานะหายจากอาพาธ ฉะนั้น โภชนงคจึงเป็น “ธรรมะที่รักษาโรค” ทั้งทางกายและใจ (สมเด็จพระ พุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 44)

5) ความสัมพันธ์กับสังคมและสิ่งแวดล้อม

ความเครียดไม่ได้เกิดจากกายและใจเท่านั้น แต่โยงไปถึง “ระบบสังคม” ที่แข่งขัน แย่งชิง และขาดปิยจักขุ (สายตาแห่งเมตตา) สภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อ เช่น มลพิษ เสียงดัง ความ วุ่นวาย ก็ส่งผลต่อสุขภาพจิตและกาย(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 49-50)

6) สุขภาพกายเป็นบันได ไม่ใช่เป้าหมาย

ผู้เขียนเสนอว่า สุขภาพกายเป็น “means” ไม่ใช่ “end” คือเป็นเครื่องมือในการ พัฒนาจิตใจ แม้มากป่วย แต่ถ้าใจไม่ป่วย ก็ยังถือว่ามีความสุขตามหลักพุทธ ยกตัวอย่างพระอรหันต์ที่ บรรลุธรรมขณะเจ็บป่วย โดยใช้โยนิโสมนสิการเป็นเครื่องพิจารณา ดังประโยคที่ว่า “แม้คนที่มี สุขภาพกายไม่ดี ก็ไม่หมดโอกาสในการเข้าถึงชีวิตที่ดั่งงามสูงสุด” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 51-58)

7) การตายดี: จุดหมายของชีวิต

การแพทย์แนวพุทธไม่ละเลยความตาย แต่เสนอว่า “ตายดี” คือ “ตายอย่างมีสติ ไม่หลงตาย” การแพทย์ควรช่วยให้คนมีชีวิตที่ดี และตายอย่างสงบ ไม่ใช่เพียงยืดอายุ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557: 59)

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า หนังสือเรื่อง “การแพทย์แนวพุทธ” นี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) เสนอแนวคิดว่าการแพทย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงการรักษาโรคทางกาย แต่คือกระบวนการดูแลชีวิตอย่างองค์รวม โดยผสานสังขารธรรมและจริยธรรมเข้าไว้ด้วยกัน การแพทย์ควรเยียวยาทั้งกายและใจของมนุษย์ พร้อมกับคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง โดยมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์มีสุขภาพกายใจที่ดีถึงแม้จะต้องเผชิญความเจ็บป่วยหรือความตาย ซึ่งพุทธธรรมเปิดโอกาสให้พัฒนาชีวิตไปสู่ความสุขอันแท้จริงด้วยปัญญาและสติ โดยไม่หลงไหลในความเจริญทางเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ร่วมกับความเป็นมนุษย์ด้วยความเมตตา เข้าใจและมุ่งมั่นในการบำบัดอย่างเป็นธรรมและเป็นหนึ่งเดียวกับชีวิตโดยรวม

บทวิจารณ์

การวิจารณ์หนังสือ การแพทย์แนวพุทธ โดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) สามารถวิเคราะห์ตาม 4 ประเด็นหลัก พร้อมแทรกเนื้อหาจากงานวิชาการร่วมสมัย ดังต่อไปนี้

1) ข้อมูลเบื้องต้น

หนังสือ การแพทย์แนวพุทธ จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2539 และพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง โดยจัดพิมพ์ล่าสุด (พิมพ์ครั้งที่ 11) เมื่อปี พ.ศ. 2557 โดยกองทุนวุฒิสรรพเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม ณ วัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม โดยเนื้อหาเป็นการปาฐกถาของผู้เขียนในการประชุมวิชาการระดับชาติด้านพฤติกรรมสุขภาพ จัดโดยมหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2532

หนังสือเล่มนี้นำเสนอแนวคิดของการแพทย์ภายใต้กรอบของพระพุทธศาสนา โดยเน้นว่าการแพทย์ไม่ควรจำกัดแค่การรักษาโรคทางกาย แต่ควรคำนึงถึง “ชีวิต” และ “จิตใจ” ของมนุษย์ในภาพรวม ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับแนวคิดแบบองค์รวม (Holistic View) การแพทย์ภายใต้กรอบของพระพุทธศาสนา ที่เสนอว่าไม่ควรมุ่งเน้นเพียงการรักษาร่างกาย แต่ควรคำนึงถึงจิตใจ และคุณภาพชีวิตโดยรวม สอดคล้องกับแนวคิดของการแพทย์แบบองค์รวม (Holistic Medicine) ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ระหว่างกายและใจ ตลอดจนปัจจัยแวดล้อมที่ส่งผลต่อสุขภาพของบุคคล แนวคิดนี้ปรากฏชัดในงานวิชาการร่วมสมัย เช่น “พุทธศาสนาไม่ได้มองว่าความเจ็บป่วยเป็นเพียงภาวะของร่างกายเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับจิตใจและกรรมด้วย การเยียวยาที่แท้จริงจึงต้องเป็นไปทั้งทางร่างกายและจิตใจควบคู่กัน” (ประเวศ วะสี, 2552: 25)

2) ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด

ผู้เขียนเสนอให้การแพทย์พิจารณามนุษย์แบบองค์รวม (Holistic Medicine) โดยผสานสังขารธรรมและจริยธรรม ซึ่งเป็นสองเสาหลักในพระพุทธศาสนา โดยมองการแพทย์เป็นกิจกรรมที่สัมพันธ์กับธรรมะ ไม่ใช่เพียงเวชกรรมทางกาย แต่ต้องเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งหมด แนวคิดนี้มีความสอดคล้องกับงานของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี (2537: 45-46) ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกแนวคิดการแพทย์ชุมชนและการแพทย์องค์รวมในประเทศไทย ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า การแพทย์ไม่ควรแยก

“ร่างกาย” ออกจาก “จิตใจ” และ “สังคม” แต่ต้องมีความเข้าใจใน มิติของมนุษย์แบบบูรณาการ และเห็นว่าปัญหาของการแพทย์ไทยและโลกเกิดจาก “แนวคิดที่ผิด” ซึ่งไปเน้นการรักษาโรครมากกว่า การดูแลชีวิต

นอกจากนี้ยังเชื่อมโยงกับแนวคิดในทางพุทธศสตร เช่น อิทัปปัจจยต (ปัจจัยสัมพันธ์) และหลักพิจารณาองค์ประกอบชีวิตอย่างสมตุล เช่น ชันธ 5 หรืออริยสัจ 4 ในการเข้าใจทุกข์ของมนุษย์โดยแท้จริง

3) ประเด็นทางปรากฏการณ์

ประเด็นทางปรากฏการณ์ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด “การแพทย์แนวพุทธ” ตามที่เสนอ โดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต) สามารถอธิบายได้ในมิติต่าง ๆ ดังนี้

3.1) ปรากฏการณ์แยกส่วนทางการแพทย์ (Fragmentation in Medicine) ในระบบการแพทย์สมัยใหม่ มีการแยกผู้เชี่ยวชาญออกเป็นสาขาเฉพาะมากมาย เช่น อายุรแพทย์ จิตแพทย์ ศัลยแพทย์ ฯลฯ ส่งผลให้เกิดการรักษา “เฉพาะอวัยวะ” หรือ “เฉพาะโรค” แทนที่จะรักษา “คนทั้งคน” หรือ “ชีวิตทั้งระบบ” เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนความสำเร็จของวิทยาศาสตร์เชิงวัตถุ แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้ “จิตใจ” และ “คุณภาพชีวิต” ถูกละเลย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต): 8-10)

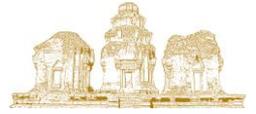
3.2) ปรากฏการณ์พึ่งพาภายนอกเกินจำเป็น (Over-Dependence on External Medical Systems) ประชาชนมีแนวโน้มพึ่งพาแพทย์และยา โดยไม่พัฒนาความสามารถในการดูแลสุขภาพของตนเอง เช่น การซื้อยาใช้เองโดยไม่ศึกษา หรือการมองว่าหมอคือผู้แก้ปัญหาทั้งหมด ปัญหานี้สะท้อนถึง การขาดความรู้เท่าทันสุขภาพ และทำให้ระบบแพทย์กลายเป็น “ระบบอำนาจ” มากกว่าการส่งเสริมให้มนุษย์ดูแลตนเอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต): 17-18)

3.3) ปรากฏการณ์ความตื่นตัวทางจริยธรรมในวงการแพทย์ เมื่อเทคโนโลยีก้าวหน้า ความสัมพันธ์ระหว่าง “แพทย์-ผู้ป่วย” กลับลดลง จึงมีการเรียกร้องให้ พื้นฟูจริยธรรมและคุณค่ามนุษย์ กลับเข้าสู่วงการแพทย์ เช่น ความเมตตา ความเอื้ออาทร และการฟังอย่างเข้าใจ ผู้เขียนเสนอให้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และผู้ป่วยว่าเป็น “ปฏิสัมพันธ์ของชีวิตกับชีวิต” ไม่ใช่แค่ผู้ให้บริการกับผู้บริโภค (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต): 15)

3.4) ปรากฏการณ์การหันกลับมามองศสตรและจิตวิญญาณ ในหลายประเทศ มีการนำ “ศสตร” โดยเฉพาะพุทธศสตรเข้ามาผสมผสานในการแพทย์ เช่น การใช้สติ การเจริญสมาธิ การฝึกเมตตาภาวนา เพื่อเสริมการรักษาทั้งร่างกายและจิตใจ แนวคิดนี้ตรงกับแนว “ธรรมะสัมพันธ์” ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เสนอไว้ ว่า การแพทย์คือกิจกรรมที่ต้องสัมพันธ์กับธรรมะ ทั้งในแง่ของ สัจธรรมและจริยธรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต): 3-4)

4) ประเด็นคุณค่า

คุณค่าของหนังสือเล่มนี้คือการเสนอกรอบคิดเชิงพุทธที่สามารถนำมาใช้ในการปฏิรูประบบสุขภาพ โดยไม่ทิ้งวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่เสนอให้บูรณาการทั้งความรู้ทางวิชาการและธรรมะ เช่น มุ่งพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่กับการรักษาทางร่างกาย เพื่อสร้างสุขภาพที่แท้จริง เช่นกรณีผู้ป่วยโรคมะเร็งระยะสุดท้ายที่ใช้หลักธรรมทางพุทธศสตรมาบำบัดทางใจ ดังงานวิจัยในบริษัท

ร่วมสมัยของพรราวพิมล กิตติวงศ์วิชัย (2566: 216) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ผลของการทำสมาธิบำบัดต่อ ความวิตกกังวลและความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้าย ผลจากการศึกษาพบว่า ค่าคะแนนเฉลี่ยความวิตกกังวลของกลุ่มตัวอย่างหลังการทำสมาธิบำบัดต่ำกว่าก่อนทำสมาธิบำบัด อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < 0.001$; 95%CI - 22.60 - 28.78) และค่าคะแนนเฉลี่ยความผาสุกทางจิตวิญญาณของกลุ่มตัวอย่างหลังการทำสมาธิบำบัดสูงกว่าก่อนการทำสมาธิบำบัด อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ [$p < 0.001$; 95%CI (-18.01) - (-13.45)] ฉะนั้น การวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการ ทำสมาธิบำบัด รูปแบบวิทิสสมาธิช่วยลดความวิตกกังวลและเพิ่มความผาสุกทางจิตวิญญาณในผู้ป่วย มะเร็งระยะสุดท้ายได้ ดังนั้นพยาบาลควรนำรูปแบบวิทิสสมาธิไปใช้กับผู้ป่วยมะเร็งและผู้ป่วยเรื้อรัง ระยะสุดท้ายกลุ่มอื่น ทั้งในแผนกผู้ป่วยนอกและหอผู้ป่วยใน เพื่อให้ผู้ป่วยได้รับการดูแลอย่าง ครอบคลุมเป็นองค์รวม

จุดเด่นและคุณค่าของหนังสือ “การแพทย์แนวพุทธ”

1) ภาษาและรูปแบบการเขียน

จุดเด่นด้านภาษา: ใช้ภาษาธรรมดาที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน เหมาะสำหรับผู้อ่านทั่วไปทั้ง ที่มีพื้นฐานด้านพุทธศาสนาหรือไม่ มีจังหวะการอธิบายเป็นขั้นตอน เรียงลำดับความคิดอย่างเป็น ระบบ ใช้คำเปรียบเทียบและภาษาธรรมชาติ เช่น *บางที่ไม่เรียกว่ารักษาอวัยวะหรือร่างกายด้วยซ้ำ เขาเรียกว่า “รักษาโรค” คือ หมอไม่ได้รักษาคน ได้แต่รักษาโรค พุดอีกอย่างหนึ่งว่า เอาแต่แก้ไข ไม่ได้รักษาคน...* (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต): 10) เพื่อกระตุ้นให้ผู้อ่านติดตามและตั้ง คำถามเชิงจริยธรรม

รูปแบบการเขียน: เป็นการเขียนเชิงอภิปรายแนวปรัชญา มีลักษณะ “สนทนาแบบ ธรรมะปฏิบัติ” มากกว่าทางเทคนิคแพทย์ สำนวนภาษามีความสงบ เรียบง่าย แผงด้วยพลังความ เมตตาและปัญญาผู้อ่านสามารถสัมผัสได้ถึงความตั้งใจของผู้เขียนที่จะ “ชี้ทาง” มากกว่าการ “สอน แบบสั่งการ” เช่น ในหน้า 10 ผู้เขียนกล่าวว่า *“ชีวิตของคนจะเป็นอย่างไร ก็ไม่ค่อยเกี่ยวข้อง หมอ คำนี้ถึงแค่โรค ต้องกำจัดโรคให้ได้”* (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต): 10) เป็นสำนวน เรียบง่ายแต่สะท้อนใจและสื่อภาพปัญหาได้ชัดเจน

2) รูปแบบเนื้อหาของหนังสือ

จุดเด่นของโครงสร้างเนื้อหา แบ่งออกเป็นบท ๆ อย่างชัดเจน เรียงตามลำดับเหตุผล เช่น บทที่ 1: ตั้งคำถาม “การแพทย์เป็นอย่างไร?” บทที่ 2: อธิบายความสัมพันธ์ของการแพทย์กับ พุทธศาสนา

ลักษณะเนื้อหา: ผสมผสานเนื้อหาทางพุทธธรรมกับการวิพากษ์ระบบสุขภาพสมัยใหม่ ใช้แนวทางวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (critical analysis) มากกว่าการให้ข้อมูลวิชาการแบบตำรา ไม่เน้น ทฤษฎีมาก แต่ใช้ “สังธรรมในชีวิตจริง” เป็นฐานของการอธิบาย

การนำเสนอมีลักษณะ 3 ชั้น: การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ระบบแพทย์สมัยใหม่ การ อธิบายแนวคิดของพุทธธรรมต่อสุขภาพ การเสนอแนวทางการแพทย์ที่ผสมผสานพุทธธรรม

3) เป้าหมาย/ประโยชน์ของหนังสือ

เป้าหมายหลักของผู้เขียน: เพื่อเปิดมุมมองใหม่ในการพัฒนาระบบการแพทย์ ที่ไม่มองเพียง “โรค” แต่เน้น “มนุษย์” อย่างครบถ้วน เพื่อกระตุ้นให้สังคมเห็นความสำคัญของจริยธรรมและศีลธรรมในวงการแพทย์ เพื่อเสนอ “แนวทางทางเลือก” ในการดูแลสุขภาพด้วยหลักพุทธธรรม

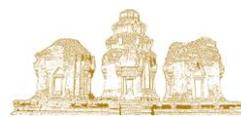
ประโยชน์ที่ผู้อ่านจะได้รับ: ได้แนวคิดองค์รวมในการดูแลสุขภาพทั้งกาย-จิต-สังคม เข้าใจบทบาทของศีลธรรมและปัญญาในระบบการแพทย์ เหมาะสำหรับนักศึกษา แพทย์ นักบวช และประชาชนทั่วไปที่สนใจสุขภาพแนวจิตวิญญาณ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ในการดูแลตนเองและผู้อื่นอย่างมีเมตตาและสติ

จุดควรพัฒนาและข้อเสนอแนะ

สำหรับหนังสือ “การแพทย์แนวพุทธ” โดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีจุดที่ควรพัฒนาและข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) จุดควรพัฒนา ขาดการอ้างอิงข้อมูลทางวิทยาศาสตร์หรืองานวิจัยเชิงประจักษ์ แม้เนื้อหาจะมีน้ำหนักทางปรัชญาและจริยธรรมสูง แต่ยังขาดหลักฐานทางวิทยาศาสตร์หรือข้อมูลวิจัยรองรับ ทำให้ยากต่อการนำไปใช้ในการอภิปรายหรือยืนยันทางวิชาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะในวงการแพทย์หรือสาธารณสุขที่อิงกับหลักฐาน (evidence-based) ไม่มีกรณีศึกษา หรือแบบจำลองการนำไปใช้ในชีวิตจริง หนังสือเน้นแนวคิดระดับหลักการมากกว่าการปฏิบัติ ทำให้ผู้อ่านบางกลุ่ม โดยเฉพาะแพทย์หรือนักวิชาการด้านสุขภาพ อาจรู้สึกว่าไม่สามารถนำไปใช้ในเชิงปฏิบัติได้อย่างชัดเจน เนื้อหาบางตอนใช้ภาษาธรรมะลึกซึ้ง อาจเข้าใจยากสำหรับผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับภาษาพระหรือหลักพุทธปรัชญา อาจต้องใช้เวลาในการตีความ จึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงของคนทั่วไปหรือผู้อ่านต่างวัฒนธรรม ยังไม่ตอบโจทย์ผู้ปฏิบัติงานสุขภาพโดยตรง ในระดับนโยบายหรือระบบบริการ ขาดข้อเสนอแนะเชิงโครงสร้าง เช่น การพัฒนาระบบบริการสุขภาพที่ผสมผสานหลักพุทธ หรือแนวทางบูรณาการในสถานพยาบาล ทั้งนี้ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าหนังสือเล่มนี้เป็นการถอดเทปจากธรรมบรรยายนั่นเอง

2) ข้อเสนอแนะ ควรเพิ่มเติมกรณีศึกษา (Case Study) หากมีตัวอย่างจริงของ “แพทย์แนวพุทธ” หรือสถานพยาบาลที่นำแนวทางพุทธไปใช้ในการดูแลผู้ป่วย จะทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดและสามารถเชื่อมโยงหลักการกับการปฏิบัติได้จริง พัฒนารูปแบบเนื้อหาให้มีส่วนเชื่อมโยงกับการแพทย์สมัยใหม่ควรเชื่อมโยงแนวคิดจากพระพุทธศาสนาเข้ากับหลักจิตวิทยา การส่งเสริมสุขภาพหรือระบบป้องกันโรคในระดับสาธารณสุข เพื่อขยายผลสู่การประยุกต์ใช้ในยุคปัจจุบัน จัดทำภาคผนวก หรือคู่มือสรุปแนวคิดสำหรับผู้นำไปใช้ เช่น ตารางเปรียบเทียบระหว่างแพทย์แผนใหม่กับแนวพุทธ หรือโมเดลการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมตามแนวพุทธ เพื่อให้นักศึกษาหรือผู้อ่านใช้เป็นเครื่องมือทางความคิดได้สะดวกขึ้น ส่งเสริมการวิจัยต่อยอดจากแนวคิดในหนังสือ หนังสือเล่มนี้ควรถูกใช้เป็นฐานทางแนวคิดให้เกิดงานวิจัยเชิงประยุกต์ เช่น วิจัยผลของการใช้หลักพุทธในผู้ป่วยโรคเรื้อรัง หรือการพัฒนาโปรแกรมดูแลสุขภาพจิตตามหลักธรรม

บทสรุป

หนังสือเรื่อง การแพทย์แนวพุทธ นี้ เขียนโดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ISBN: 974-506-697-4 จัดพิมพ์โดย: กองทุนวชิรธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม พิมพ์ครั้งแรก: พ.ศ. 2539 พิมพ์ครั้งล่าสุด: ครั้งที่ 11 เดือนธันวาคม พ.ศ. 2557 รูปแบบการเผยแพร่: พิมพ์เป็นธรรมทาน ไม่มีลิขสิทธิ์ สามารถนำไปเผยแพร่ได้โดยขออนุญาตจากวัดญาณเวศกวัน หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าในแง่ของการเสนอแนวคิดใหม่ในการมองระบบสุขภาพ โดยเน้น การรักษาคนทั้งคน ไม่ใช่แค่โรคหรืออวัยวะ เป็นการผสมผสานแนวคิด “การแพทย์แผนปัจจุบัน” เข้ากับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น สัจธรรม (ความจริงตามธรรมชาติ) และ จริยธรรม (คุณธรรมในการปฏิบัติ) ซึ่งให้เห็นจุดอ่อนของระบบการแพทย์สมัยใหม่ เช่น การแยกส่วน การรักษาเฉพาะจุด และการขาดการประสานชีวิตจิตใจของผู้ป่วย ส่งเสริมให้คนหันกลับมาพึ่งตนเอง ดูแลสุขภาพเชิงป้องกัน มากกว่ารอรับการรักษาเมื่อล้มป่วย หนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้แยกตัวจากชีวิตทางโลก แต่สามารถมีบทบาทในการชี้แนะแนวทางแก้ไขปัญหาสังคมและสุขภาพได้ นำเสนอแนวคิด “ธรรมะ” ในเชิงวิชาการและการประยุกต์ใช้ ในโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะในสาขาวิชาแพทย์ ตอกย้ำว่าพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับทุกกิจกรรมของมนุษย์ ผ่านมุมมองของสัจธรรม และ จริยธรรม เป็นตัวอย่างการบูรณาการ “โลกวิสัย” กับ “ธรรมวิสัย” อย่างมีเหตุผลและสมดุล ผู้อ่านจะได้ประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ คือ ได้มุมมองใหม่เกี่ยวกับปัญหาด้านสุขภาพ โดยเฉพาะในระดับแนวคิดรากฐาน เห็นถึงคุณค่าของพุทธธรรมในฐานะเครื่องมือช่วยพัฒนาระบบสุขภาพ และการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ได้แนวทางในการดูแลตนเองและผู้อื่นอย่างรอบด้าน ทั้งร่างกาย จิตใจ และสิ่งแวดล้อม เหมาะสำหรับผู้ทำงานในสายสุขภาพ นักวิชาการทางศาสนา และบุคคลทั่วไปที่แสวงหาความเข้าใจเชิงลึกระหว่าง “สุขภาพ” กับ “ธรรมะ”

เอกสารอ้างอิง

- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2557). *การแพทย์แนวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่ 11. นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.
- WHO. (2018). *The Declaration of Astana*. Geneva: World Health Organization.
- ประเวศ วะสี. (2537). *แพทย์พัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- _____. (2552). *การแพทย์องค์รวม: สุขภาวะในมิติใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- _____. (2562). *แพทย์ทางเลือกกับการเปลี่ยนแปลงระบบสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมสุขภาพไทย.
- พราวพิมล กิตติวงศ์วิชัย. (2566). ผลของการทำสมาธิบำบัดต่อความวิตกกังวลและความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้าย. *วารสารโรงพยาบาลมหาสารคาม*, 20(1): 216-226.